

MAGDALENA DĄBROWSKA*

O miłych i dla miłych Tematyka kobieca w czasopismach rosyjskich przełomu XVIII i XIX w.

...приказ от милой...

Всех сильней приказов в мире¹.

Określenie „o miłych i dla miłych” nawiązuje do tytułu czasopisma „Журнал для милых” („Żurnal dla miłych”), wydawanego w Moskwie w 1804 r. i adresowanego do kobiet. Jego twórcy postawili sobie za cel dostarczenie czytelniczkom odpowiedniej lektury, na którą złożą się również utwory nadsyłane przez nie same. Jedną z pozycji stał się w nim żartobliwy wiersz *Polecenie od młóej* (jego ostatnie wersy zostały wykorzystane jako motto do niniejszego artykułu), w którym zarysowano następującą sytuację: przedstawicielka płci pięknej prosi mężczyznę o przetłumaczenie urywków książki, on zaś – choć nie bez oporów – szybko spełnia jej życzenie. Wiersz ten – daleki od doskonałości artystycznej – zasługuje na przypomnienie ze względu na to, że wskazuje na nową rolę kobiet w życiu kulturalnym Rosji drugiej połowy XVIII – początku XIX w., a mianowicie rolę uczestniczek i coraz częściej inicjatorek zjawisk w dziedzinie literatury. Czasopisma tego okresu odnotowują więcej² tradycyjnych czy nowych „ról” kobiecych i chodzi przy tym nie tylko o periodyki przeznaczone dla pań, lecz także pisma o profilu szerszym, podejmujące tematykę kobiecą wśród wielu innych zagadnień.

Podział czasopism na te, które są skierowane do kobiet („dla miłych”) oraz te, w których poruszane są problemy kobiece („o miłych”) zostanie przyjęty jako podstawa klasyfikacji materiału w niniejszej pracy. Takiego rozgraniczenia dokonywali

---

* Dr hab., prof. UW, Zakład Historii Literatury Rosyjskiej, Instytut Rusycystyki, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa.

¹ [Б.п.], *Приказ от милой*, „Журнал для милых” 1804, ч. 1, № 3, s. 111.

² Zob.: Е. Щепкина, *Из истории женской личности в России. Лекции и статьи*, Санкт-Петербург 1914, s. 151–191 (rozdz. pt. *Женская личность в старой русской журналистике*). Por. m.in.: Ю. М. Лотман, *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века)*, Санкт-Петербург 1997, s. 46–88.

zresztą przedstawiciele rozpatrywanej epoki, czego świadectwem jest artykuł Michaiła Makarowa z 1817 r. *Lichy los czasopism dla kobiet w Rosji*³, zawierający – zgodnie z zapowiedzią w tytule – krytykę tego rodzaju pozycji. Ślad wspomnianego podziału zawierają słowa:

[...] доброе czasopismo P. I. Makarowa [tj. Piotra Iwanowicza Makarowa, 1764–1804 – M.D.] под tytułem „Московский Меркурий” [„Moskowskij Merkurij” – M.D.] oraz „Аглая” [„Aglaja” – M.D.] księcia P. I. Szalikowa, również mająca pewne walory, nie należą całkowicie do przedstawicielek płci pięknej: wydawano je dla odbiorców obojga płci, choć głównie dotyczyły kobiet⁴.

Wcześniej krytyk wymienia czasopisma przeznaczone wyłącznie dla kobiet: „Модное ежемесячное издание, или Библиотека для дамского туалета” („Modnoje jeżemiesiacznoje izdanie, ili Biblioteka dla damского туалета”) i „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”), a także „Дамский журнал” („Damskij żurnał”, 1806) M. Makarowa i P. Szalikowa⁵, „Кабинет Аспазии” („Kabinet Aspazii”, 1815) B. M. Fiodorowa, A. F. Richtera, W. Bachiriewa i I. Isakowa, „Модный вестник” („Modnyj wiestnik”, 1816–1817) P. Zubowa i in. Za najciekawszą – rzucającą światło na zjawisko szersze, mianowicie prowadzone na przełomie XVIII i XIX w. dyskusje na temat czasopiśmiennictwa – należy uznać wypowiedź M. Makarowa o piśmie „Журнал для милых”, którego był współtwórcą. Przywołuje on druzgocącą ocenę recenzenta z pisma „Северный вестник” („Siewiernyj wiestnik”), którego zdaniem „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”) nie jest wart tego, aby „miłe brały go do ręki”⁶ i dodaje, że nie był to głos odosobniony. Sam zaś najniżej ocenia czasopismo „Модный вестник” („Modnyj wiestnik”): „co się tyczy jego wartości literackiej, nie warto nawet pytać: brak [...] logiki, gramatyka poszła w zapomnienie, poezji nie ma wcale!”⁷. Autor artykułu *Lichy los...* występuje więc nie tyle przeciw periodykom dla kobiet jako takim, ile przeciwko niskiemu poziomowi ich wydawania w Rosji jego czasów.

Zarówno czasopisma dla kobiet, jak i periodyki o szerszym profilu odznaczają się wyjątkową różnorodnością. W grupie pierwszych można wyodrębnić, za Wiktorią Bonner-Smiejuchę, dwie odmiany czasopism – literackie oraz wielotematyczne – w których pozycje literackie sąsiadują z materiałami o modzie i prowadzeniu domu⁸. Pierwszą odmianę reprezentują „Модное ежемесячное

³ М. Макар о в, *Худая участь дамских журналов в России. (Статья, читанная в одном дружеском обществе)*, „Сын отечества” 1817, ч. 39, № 32, s. 219–225.

⁴ Tamże, s. 224.

⁵ O problemach z ustaleniem wydawcy czasopisma zob.: *Сводный каталог сериальных изданий России (1801–1825)*, т. 2: *Журналы (Г–Ж)*, ред. Е. К. Соколинский, Санкт-Петербург 2000, s. 7–9. Por. *Дамской журнал (1806–1906 гг.)*, ред. В. Покровский, Москва 1906.

⁶ Takie słowa padły w recenzji czasopisma „Технологический журнал”, zawierającej przegląd pism, które zaczęły ukazywać się w wyjątkowo płodnym pod tym względem roku 1804 ([B.p.], *Технологический журнал...*, „Северный вестник” 1804, ч. 2, № 4, s. 136). Przede wszystkim jednak „Журнал для милых” doczekał się na tych samych łamach osobnej recenzji, również krytycznej ([B.p.], *Журнал для милых, издаваемый в Москве. 1804*, „Северный вестник” 1804, ч. 3, s. 259–261).

⁷ М. Макар о в, *Худая участь...*, s. 222.

⁸ В. Боннер-Смеюха, *Отечественные женские журналы. Историко-типологическое исследование. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Ростов-на-Дону 2001, s. 10.

издание, или Библиотека для дамского туалета” („Modnoje jeżemiesiacznoje izdaniije, ili Biblioteka dla damского туалета”), „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”) i „Кабинет Аспазии” („Kabiniet Aspazii”), drugą – „Модный вестник” („Modnyj wiestnik”). Obydwa czasopisma stanowią w tej klasyfikacji jedynie przykłady. Oprócz tego wśród badaczy wyraźnie zaznacza się tendencja do wyodrębniania czasopism o modzie („czasopism mód”) jako osobnej grupy wydawnictw periodycznych, przy czym rzecz dotyczy głównie historyków sztuki, w których gronie na plan pierwszy wysuwa się Irina Niechoroszewa⁹. Periodyki o szerszym profilu są grupą jeszcze bardziej zróżnicowaną, mówimy bowiem o czasach nie tylko rozwoju czasopism o charakterze ogólnym (społeczno-kulturalno-literackich), lecz także postępującej specjalizacji wydawnictw ze względu na tematykę (lekarskie, techniczne i in.)¹⁰ lub typ czytelnika (dla dzieci, dla wychowawców i in.)¹¹. Przykładem pisma z ostatniej grupy – specyficznego, skierowanego jednocześnie do trzech grup odbiorców (dzieci, młodzieży i wychowawców) – jest wydawany przez Władimira Izmajłowa w 1804 r. „Патриот” („Patrijot”)¹², w którym tematykę kobiecą rozwija artykuł *O wychowaniu panien i o uczonych kobietach*¹³. Pozycje z tej grupy wymagają osobnych studiów, nie staną się tu więc przedmiotem analizy.

Zanim dokonamy przeglądu tekstów o tematyce kobiecej w poszczególnych czasopismach, przytoczmy programowe deklaracje ich wydawców. Już na początku warto zaznaczyć, że krąg osób związanych z nimi – często wybitni działacze życia kulturalnego przełomu wieków – jest stosunkowo wąski. Ci sami twórcy zamieszczali swoje teksty w wielu różnych czasopismach, a wydawcy wypełniali często swoje periodyki własnymi publikacjami. Jako przykład może służyć wydawany przez Piotra Makarowa (1764–1804) w roku 1804 „Московский Меркурий” („Moskowskij Mierkurij”), na którego zawartość składają się w dużej części wystąpienia krytycznoliterackie samego wydawcy, a oprócz nich wiersze i proza P. Szalikowa (1767–1852)¹⁴, który zapisał się w dziejach czasopiśmiennictwa jako jeden z twórców wspomnianego czasopisma „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”), a ponadto jako wydawca najważniejszych periodyków przeznaczonych dla kobiet pierwszej połowy XIX w. – czasopism „Аглая” („Aglaja”, 1808–1810,

⁹ Zob. И. Г. Нехорошева, *Журнал мод как вид периодического художественного издания, Проблемы развития русского искусства*, вып. 17, ред. И. А. Бартенев, Ленинград 1984, s. 75–80. Por. t a ż, *Графическое оформление первых русских журналов мод в последней четверти XVIII в. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения*, Санкт-Петербург 1990.

¹⁰ Zob. А. И. Акопов, *Отечественные специальные журналы 1765–1917. Историко-типологический обзор*, Ростов-на-Дону 1986.

¹¹ Zob. m.in.: Н. А. Бекетова, *Очерк русской детской журналистики (1785–1855)*, [w:] *Материалы по истории русской детской литературы (1750–1855)*, ред. А. К. Покровская, Н. В. Чехов, вып. 1, Москва 1927, s. 91–126.

¹² Zob.: M. Dąbrowska, *Pisarze w służbie wychowania. „Патриот” (1804) Władimira Izmajłowa na tle czasopiśmiennictwa rosyjskiego końca XVIII – początku XIX w.*, [w:] *Часopiśmiennictwo XIX i początków XX w. jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010, s. 185–197.

¹³ [Б.п.], *О воспитании девиц, и об ученых женщинах*, „Патриот” 1804, т. 3, кн. 3, s. 291–304.

¹⁴ Zob.: А. Г. Максимова, „Московский Меркурий” 1803 года. *Ежемесячный журнал, издание П. И. Макарова*, „Литературный вестник” 1902, т. VI, s. 317–334.

1812¹⁵) oraz „Дамский журнал” („Damskij żurnał”, 1823–1833)¹⁶. Zgodnie z opinią J. W. Żukowej, dzięki temu ostatniemu pismu ostatecznie ukształtowała się forma rosyjskiego czasopisma dla pań¹⁷.

W przedmowach do czasopism „Модное ежемесячное издание, или Библиотека для дамского туалета” („Modnoje jeżemiesiacznoje izdanije, ili Biblioteka dla damского туалета”) oraz „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”) padają następujące oświadczenia:

„Modnoje jeżemiesiacznoje izdanije, ili Biblioteka dla damского туалета” jest wydawane po to, by dostarczyć przedstawicielkom płci pięknej w wolnym czasie przyjemnej lektury, dlatego też będą w nim zamieszczane tylko takie utwory, w tym tłumaczenia, które są przyjemne i zabawne¹⁸.

[...] będziemy myśleć tylko o tym, żeby dogodzić płci pięknej¹⁹.

Jak widać, podstawowym celem wydawania czasopisma staje się chęć dostarczenia przyjemności, za którą twórca pierwszego z nich uważa zagłębianie się w „eklogi, elegie, idylle, pieśni, epigramaty, zagadki i inne drobne wiersze”, a także „powiastki, anegdoty, opowieści”²⁰. Częściej jednak wydawcy dążą do połączenia „przyjemnego z pożytecznym” i pozostają pod tym względem wierni głównemu hasłu czasów oświecenia. Jednym słowem, czytelniczki miały dowiedzieć się z czasopism czegoś pożytecznego, ale i odczuć przyjemność lektury (także w sensie estetycznym). Wspomniana zasada brzmi następująco pod piórem wydawcy czasopisma „Аглая” („Аглaja”):

Приятность с пользою – вот девиз моего Журнала²¹.

Jeśli twórcy trzech wymienionych czasopism ograniczają się do przedstawienia w przedmowach programu oddawanej do rąk czytelników pozycji, to wydawca pisma „Московский Меркурий” („Moskowskij Mierkurij”) wypełnia swoje „słowo wstępne” rozważaniami o roli kobiet we współczesnym świecie (choć wpro-

¹⁵ W 1811 r. pismo nie ukazywało się z powodu nieobecności Szalikowa w Moskwie.

¹⁶ Zob. m.in.: Р. В. Чичинадзе, *Жизнь и журналистско-литературная деятельность Петра Ивановича Шаликова (Шаликашвили). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Тбилиси 1971; В. Н. Ершова, П. И. Шаликов – дворянин, журналист, издатель, [w:] *Российское дворянство (XII – начало XX века). Актуальные проблемы исторического исследования*, ред. А. Ю. Дворниченко, Санкт-Петербург 2008, s. 149–156.

¹⁷ Ю. В. Жукова, „Женская тема” на страницах журнала „Аглая” (1808–1812 гг.) кн. П. И. Шаликова, [w:] „О благородстве и преимуществе женского пола”. *Из истории женского вопроса в России. Сборник научных трудов*, ред. Р. Ш. Генелин, Санкт-Петербург 1997, s. 48. Por. prace o ewolucji rosyjskich czasopism dla kobiet w XVIII–XIX w., m.in.: Е. В. Скобло, *Эволюция женской периодики в дореволюционной России*, [w:] *Литературоведение и журналистика. Межузовский сборник научных трудов*, ред. Е. Г. Елина, Саратов 2000, s. 256–264.

¹⁸ [Б.п.], *Известие*, „Модное ежемесячное издание, или Библиотека для дамского туалета” 1779, ч. 1, март, без ном. стр. Na stronie tytułowej pisma znajduje się dedykacja o brzmieniu: „Прекрасному полу, усерднейше посвящают, издатели” („Пłci pięknej, najgorliwiej poświęca się, wydawcy”). Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D.

¹⁹ И..., *Новый год*, „Журнал для милых” 1804, ч. 1, № 1, s. 6.

²⁰ [Б.п.], *Известие*...

²¹ К. П. Шаликов, *К читателям*, „Аглая” 1808, ч. 1, кн. 1 (январь), s. 4.

wadza też dygresje o ich randze w starożytnej Grecji i średniowiecznej Europie Zachodniej)²². Właśnie w damach Makarow widzi siłę napędową społeczeństwa. Jedynie przedstawicielki płci pięknej – z natury rzutkie, choć czasem skłonne do przesady – są w stanie wprowadzić ludzkość na drogę oświecenia, w zasadniczy sposób wpłynąć na rozwój nauki i kultury, stanąć na straży obyczajności. Francuzi mają tego świadomość, ale dla Rosjan ta prosta prawda pozostaje wciąż nieznaną. Makarow stwierdza:

Jeśliby nasze [tj. rosyjskie – M.D.] damy zechciały pójść za tym [tj. Francuzek – M.D.] przykładem, nie ma wątpliwości, że skłoniłyby każdego do podjęcia nauki²³.

W jego ocenie, „kto nie życzy kobietom wykształcenia, jest ich wrogiem”. Dodaje, że największymi wrogami-egoistami bywają mężowie, dostrzegający w kobietach jedynie „klucznice” albo „niańki”²⁴. Stosunek do kobiet jawi się więc jako wyznacznik osiągniętego przez państwo poziomu kulturalnego i cywilizacyjnego, wysokiego we Francji i ciągle zbyt niskiego w Rosji.

Wstępne rozważania wydawcy czasopisma „Московский Меркурий” („Moskowskiej Mierkurij”) wymagają szerszego komentarza. Przegląd zawartości tego periodyku pozwala stwierdzić, że zamieszczone w nim pozycje mają podobną wymowę (dotyczy to zarówno wypowiedzi teoretycznych, jak i tekstów literackich). Szczególnie wyrazisty przykład tekstów pierwszego rodzaju stanowią komentarze wydawcy do opatrzonej podtytułem „z czasopisma paryskiego” *Krytyki książki Ségura o kobietach*²⁵, w szczególności trzy z nich. „Czyż to nie kobiety wyznaczają poziom szacunku społecznego? [...] czyż nie za ich sprawą osiąga się sławę, bogactwo i wszelakie dobra?”²⁶ – pyta Makarow i dalej stwierdza: „słabość kobiet nie usprawiedliwia władzy mężczyzn: słon jest silniejszy od człowieka, pozostaje mu jednakże podległy”²⁷. Sugestywności nie sposób odmówić nie tylko porównaniu mężczyzn do słoni, lecz także komentarzowi do przywołanej w recenzji historii bogini włoskiej Junony: „oślepną wszyscy, którzy ośmielą się dostrzec i wyjawić niedoskonałości kobiet!”²⁸. Jako przykład dzieła literackiego może służyć natomiast *Nowa podróż do Małorosji* P. Szalikowa (od wydania książkowego w 1804 r. znana jako *Druga podróż do Małorosji*), obfitująca w rozważania narratora na temat kondycji kobiet i ich roli we współczesnym świecie. „[...] wychowanie miejscowych pańienek... zasługuje na politowanie! Z jakim żalem serca widzi się miłą, uroczą

²² Б.п. [П. И. Макаров], *Некоторые мысли Издателей Меркурия*, „Московский Меркурий” 1803, ч. 1, № 1 (январь), s. 4–18.

²³ Тамże, s. 6.

²⁴ Тамże, s. 11.

²⁵ [Б.п.], *Критика на Сегюрову книгу о Женщинах. (Из Парижского журнала) [перевод П. И. Макаров]*, „Московский Меркурий” 1803, ч. 3, № 7 (июль), s. 53–64. Jest to recenzja książki Alexandre’a-Josepha-Pierre’a de Ségura (1756–1805) *Les femmes, leur condition et leur influence dans l’ordre social chez différents peuples anciens et modernes* (1803). Por.: *О женщинах, их состоянии у различных народов и влиянии на общественный порядок. Сочинение А. Сегюра, перевод с франц.* [С. А. Немирова], ч. 1–3, Москва 1805–1806.

²⁶ [Б.п.], *Критика на Сегюрову...*, s. 59 (komentarz trzeci).

²⁷ Тамże, s. 60 (komentarz piąty).

²⁸ Тамże, s. 54 (komentarz pierwszy).

Grację – milczącą! po cóż są one w społeczeństwie? co je interesuje?” – pyta podróżujący przez rosyjską prowincję narrator na widok znudzonych, obojętnych na wszystko, niezdolnych do podjęcia rozmowy na jakikolwiek temat dziewcząt i po chwili wykrzykuje z pasją: „Trzeba nie mieć ani rozumu, ani serca, by zmuszać [...] córkę do uczenia się tylko prowadzenia gospodarstwa, obarczać ją wszelkimi [...] drobiazgami”, podczas gdy ona mogłaby z powodzeniem „radować ucho [...] grą na harfie, na fortepianie”²⁹. Makarow i Szalikow – pisarze-antagoniści, prowadzący ze sobą ostre spory³⁰ – pozostają zgodni co do tego, że w Rosji jest jeszcze bardzo wiele do zrobienia w zakresie edukacji (w tym artystycznej) kobiet. Przedstawicielki płci pięknej dysponują wielkim potencjałem, niewykorzystanym wskutek braku świadomości mężczyzn, przyzwyczajonych do starego, „domostrojowego”³¹ podziału obowiązków społecznych. Zarówno w przedmowie do czasopisma „Московский Меркурий” („Moskowskij Mierkurij”), jak i w Szalikowskiej „podróży do Małorosji” mówi się o sprawowaniu pieczy nad kluczami do domu jako jedynym celu życiowym współczesnych kobiet. Abstrahując od czasopisma „Московский Меркурий” („Moskowskij Mierkurij”), najważniejsze znaczenie dla kształtowania się w czasopiśmiennictwie rosyjskim przełomu XVIII i XIX w. tematyki kobiecej miał rozwój w literaturze rosyjskiej sentymentalizmu, gloryfikującego kobietę jako nosicielkę (w większym stopniu niż mężczyzn) pierwiastka uczuciowego. Szczyt rozwoju tego kierunku literackiego przypadł właśnie na ostatnie dziesięciolecie XVIII i pierwsze lata XIX stulecia³². Wzrastała liczba nie tylko kobiet-czytelniczek, lecz także kobiet-pisarek, tłumaczek i wytrwałych korespondentek z redakcjami czasopism³³. Zarówno „Московский Меркурий” („Moskowskij Mierkurij”) Makarowa, jak i „Аглия” („Aglja”), a nawet znacznie różniejszy „Дамский журнал” („Damskij żurnal”) Szalikowa określane są podobnym – podkreślającym genetyczny związek z sentymentalizmem – mianem: bądź czasopism „o profilu sentymentalnym”, bądź – od nazwiska głównego przedstawiciela rosyjskiego sentymentalizmu, Nikołaja Karamzina (1766–1826) – czasopism „karamzinistów”. O ile jednak czasopisma Szalikowa zdominowała łzawa czułościowość, o tyle Makarowowi udało się jej uniknąć (co więcej, ostro ją krytykował) i stworzyć czasopismo o poziomie zbliżonym do założonego w 1802 r. przez Karamzina pisma „Вестник Европы” („Wiestnik Jewropy”)³⁴.

²⁹ [П. И. Шаликов], *Другое путешествие в Малороссию*, Москва 1804, s. 60, 62. Zob. też: *Новое путешествие в Малороссию. (Сочинение князя Шаликова)*, „Московский Меркурий” 1803, ч. 3, № 9 (сентябрь), s. 137–188; ч. 4, № 10 (октябрь), s. 3–43.

³⁰ Zob.: M. Dąbrowska, *Dla pożytku i przyjemności. Rosyjska podróż sentymentalna przełomu XVIII i XIX w.*, Warszawa 2009, s. 88–92.

³¹ *Domostroj* – pochodzący z początku XVI w. zbiór przepisów regulujących postępowanie w życiu codziennym osób świeckich. Z biegiem czasu stał się synonimem zacofania i wsteczności.

³² Zob. m.in.: П. А. Орлов, *Русский сентиментализм*, Москва 1977.

³³ Por. m.in.: Г. Тишкин, *Женский вопрос и писательский труд на рубеже XVIII–XIX веков*, [w:] *Русские писательницы и литературный процесс в конце XVIII – первой трети XX вв. Сборник научных статей*, состав. М. Ш. Файнштейн, Band 2, Wilhemshorst 1995, s. 29–42; К. Хайдер, „В сей книжке есть что-то занимательное, но...”. *Восприятие русских писательниц в „Дамском журнале”*, [w:] *Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования*, ред. Э. Шоре, К. Хайдер, Москва 2000, s. 131–153.

³⁴ Zob.: Г. Геннади, П. И. Макаров и его журнал „Московский Меркурий”, „Современ-

Zapowiedź przystąpienia do prac nad pierwszym rosyjskim czasopismem dla kobiet znajdujemy jednak nie w organie sentymentalistów, ale w piśmie satyrycznym. Chodzi o pismo Nikołaja Nowikowa (1744–1818) „Трутењ” („Truteń”) z lat 1769–1770 i opublikowaną w jego numerze piętnastym korespondencję czytelnika (zgodnie z panującym wtenczas zwyczajem, fikcyjnego) z redakcją. Odnośząc się do otrzymanych rad, wydawca pisze: „powzięłem zamiar w bieżącym roku wydawać «Модное ежемесечное сочинение» [«Modnoje jeżemiesiacznoje soczynienije»] i zadedykować je przedstawicielkom płci pięknej³⁵. Czasopismo to nazwano ostatecznie „Модное ежемесечное издание, или Библиотека для дамского туалета” („Modnoje jeżemiesiacznoje izdanie, ili Biblioteka dla damского туалета”). Wychodziło ono w Moskwie w 1779 r.³⁶ Powiązania z czasopismami satyrycznymi nie sprowadzają się jednak do zamieszczenia owego „anonsu”. Już w nich pisarz – przeciwnik propagowanego przez Katarzynę II modelu „satyry uśmiechniętej”, zwolennik zaś ciętej satyry społecznej – podejmował temat rosyjskich „żon modnych”, zapatrzonych we wzorce cudzoziemskie i pogardzających językiem i kulturą ojczystą. Głosy krytyki pod adresem rodzimych kosmopolitek, kokietek i zwłaszcza modniś pojawiały się na łamach wielu rosyjskich czasopism satyrycznych, reprezentujących nie tylko pierwszy – związany z Nowikowem – etap swojego rozwoju (1769–1774), lecz także etap drugi (1789–1793), związany z postacią Iwana Kryłowa³⁷.

Dla historyków literatury największe znaczenie ma opublikowanie w czasopiśmie „Модное ежемесечное издание, или Библиотека для дамского туалета” („Modnoje jeżemiesiacznoje izdanie, ili Biblioteka dla damского туалета”) przekładu czterech ksiąg *Metamorfoz* Owidiusza, sielanek Salomona Gessnera oraz – spoza klasyki zachodnioeuropejskiej – *Opowieści o Eugeniuszu, czyli triumfu cnoty nad pychą* i *Listów moskiewskich*. Spojrzenie przez pryzmat tematyki kobiecej nieco zmienia tę hierarchię ważności, a mianowicie skłoni do zainteresowania się takimi pozycjami, jak wiersze: *Porada dla młodych piękności*³⁸, *Piosenka. Porada dla piękności*³⁹, a także cykl (*Jaka jest różnica między winem i kobietą?*, *Jaka jest różnica między pięknnością i magnezem?*, *Jaka jest różnica między ogniem i kobietą?*, *Jakie jest podobieństwo między wodą i kobietą?*), w którym poprzez nieoczekiwane porównania w żartobliwy sposób odsłonięte zostają główne przymioty natury kobiecej. Dwa pierwsze (a także wiersz *Jaka jest różnica między winem i kobietą?*, przekazujący myśl, że zasada „im starsze, tym lepsze” dotyczy tylko wina⁴⁰) mają podobną wymowę: przypominają czytelniczkom o przemijalności

ник” 1954, т. XLVII, s. 91–92.

³⁵ [Б.п.], [Б.н.], „Трутењ” 1770, л. XV (апреля 13 дня), s. 120.

³⁶ Zob.: Т. Ф. П и р о ж к о в а, *Журнал для „прекрасного пола”*, „Вестник Московского университета”, серия 10: *Журналистика*, 1994, № 6, s. 26–36. Por.: Вл., „Модное ежемесечное издание”, *журнал 1779 года*, „Русский библиофил” 1913, № 6, s. 5–20.

³⁷ Por.: В. П о к р о в с к и й, *Щеголи в сатирической литературе XVIII века*, Москва 1903.

³⁸ [Б.п.], *Совет молодым красавицам*, „Модное ежемесечное издание...” 1779, ч. 1 (март), s. 233.

³⁹ [Б.п.], *Песенка. Совет красавицам*, „Модное ежемесечное издание...” 1779, ч. 2 (май), s. 113–114.

⁴⁰ [Б.п.], *Какая разница между вином и женщиною*, „Модное ежемесечное издание...” 1779, ч. 1 (март), s. 238.

życia, o tym, że młodzieńcza uroda zmienia się w starczą brzydotę równie szybko jak wiosna i lato przeistoczą się w jesień i zimę. Pesymistyczny wydzwięk ma jednak tylko pierwszy z utworów, drugi zawiera bowiem zachętę do korzystania z przywilejów młodości. Temat wiersza *Jaka jest różnica między pięknoscią i magnesem?* stanowi swego rodzaju „magnetyzm”, przyciągający siłę serc kobiecych⁴¹. Wiersz *Jaka jest różnica między ogniem i kobietą?* zasadza się na porównaniu z ogniem związku z mężatką: mężczyzna czuje żar, nie parzy on go wszak, ale przyjemnie ogrzewa⁴². Oto zaś zdecydowanie najciekawszy wiersz cyklu, zestawiający ze sobą kobietę i wodę:

Когда я погляжу, в безбурный день и ясный,
 На чистый водный ток, на ток воды прекрасный,
 Я в нем подобие красавиц вображу,
 И сходство в женщинах с водою нахожу:
 Приятностью они с струей прозрачной сходны,
 Но их обманчив вид, как будто токи водны.
 Как ветер чистые источники взмутит,
 То переменится реки прелестной вид:
 Подобно женские упрямства и досады,
 Переменяют их приятности и взгляды.
 Не редко, тонем мы, вверяясь водам,
 И тонут многие из нас, влюбляясь в дам⁴³.

Wierszy opartych na schemacie „pytanie – odpowiedź” drukowano w czasopiśmie Nowikowa więcej. Na zaskakujące pytanie, postawione w tytule jednego z nich, *Co jest przyjemniejsze: piłeczka czy kochanka?* pada następująca – intrygująca – odpowiedź:

Чрез мячик мы себя от скуки избавляем,
 И тягости свои телесны убавляем,
 Мы женщиной себя от скуки избавляем,
 Но тягости себе сердечны прибавляем,
 Играя мячиком у нас жидеет кровь,
 От женщин чувствуем приятную любовь,
 И нас обворожа прелестными очами,
 Играют нами так, как легкими мячами⁴⁴.

Oba przytoczone wiersze, tworzone wyraźnie z „męskiej perspektywy”, rzucają światło na relacje miłosne: przedstawicielki płci pięknej uchodzą za silniejszą stronę, górującą nad mężczyznami, są sprowadzane do roli bezwolnych zabawek w ich rękach, czasem nawet – niczym wezbrana woda – doprowadzają ich do zguby. Wydawca czasopisma daleki jest jednak od postrzegania kobiety wyłącznie jako kochanki. Z przytoczonym wierszem sąsiaduje kolejny, *Kto jest pożytecz-*

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

⁴³ [Б.п.], *Какое сходство между водою и женщиною?*, „Модное ежемесячное издание...” 1779, ч. 1 (март), s. 238–239.

⁴⁴ [Б.п.], *Вопр. Что приятнее, мячик или любовница?*, „Модное ежемесячное издание...” 1779, ч. 2 (май), s. 112.

niejszy na świecie, mężczyzna czy kobieta?, prezentujący kobietę jako matkę, wydająca na świat przyszłych obrońców ojczyzny i działaczy państwowych⁴⁵.

Jak widać, pismo „Модное ежемесячное издание, или Библиотека для дамского туалета” („Modnoje jeżemiesiacznoje izdanije, ili Biblioteka dla damского туалета”) prezentuje się jako periodyk literacki, w dużym stopniu wypełniony tekstami poetyckimi. Większego uzasadnienia nie ma natomiast traktowanie go jako „czasopisma mód” (czy, jak proponuje A. Starczewski, nazywanie go pierwszym w Rosji „pismem mód paryskich”⁴⁶): wydawca nie rozwija szerzej tego zagadnienia, ograniczając się do wprowadzenia pojedynczych obrazków związanych tematycznie z modą kobietą.

Tematyka miłosna zdominowała całkowicie czasopismo „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”)⁴⁷, wydawane – jak czytamy na stronie tytułowej części drugiej – przez „młodych ludzi”. W taki sposób nazwali siebie Michaił Makarow, Siergiej Kriukow, Piotr Szalikow oraz Iwan Smirnow, w istocie ludzie bardzo młodzi, spośród których najstarszy – Szalikow – miał trzydzieści pięć lat, najmłodszy zaś – Makarow – zaledwie piętnaście. Na stronie tytułowej części drugiej periodyku znajdujemy jeszcze jedno wymagające wyjaśnienia stwierdzenie. Słowa: „wdzięki naszych miłych czytelniczek obronią od złych szyderstw krytyki” odnoszą się do prawdziwej nagonki na „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”), rozpętanej przez czasopismo „Северный вестник” („Siewiernyj wiestnik”), wydawane przez Iwana Martynowa (1771–1833) w latach 1804–1805⁴⁸; „nisko się kłaniając, mówimy naszym *Miłym* ostatnie żegnaj, z pokorą prosimy o wybaczenie wszystkiego, co tylko mogło ich urazić w *nieszczęsnym* naszym czasopiśmie” – napisali wydawcy w nocy zamykającej jego ostatni numer⁴⁹. Końcowym „akordem” polemiki stał się artykuł dołączony do pisma w postaci aneksu⁵⁰. Powodów krytyki należy doszukiwać się nie tyle w poziomie literackim czasopisma (w istocie niezbyt wysokim), ile w swobodnym podejściu redaktorów do tematu miłości. Jeżeli bowiem szkic *Kilka słów o kobietach* – wychwalający kobietę jako uosobienie piękna i czułości – nie wywoływał negatywnej reakcji⁵¹,

⁴⁵ Tamże, s. 111.

⁴⁶ А. Старчевский, *Жизнь Николая Михайловича Карамзина. Статья вторая*, „Библиотека для чтения” 1849, т. 93, с. 7.

⁴⁷ Zob.: А. Г. Максимов, „Журнал для милых” 1804 года, издаваемый молодыми людьми, „Литературный вестник” 1903, т. VI, с. 22–32; В. Н. Ершова, „Журнал для милых”. Из истории женских журналов в России в начале XIX века, „Вестник РГГУ”, серия Журналистика. Литературная критика, 2008, № 11, с. 29–43. Zob. też: „Журнал для милых” (1804–1904), ред. В. Покровский, Москва 1905.

⁴⁸ Zob.: А. Г. Максимов, *Журналы И. И. Мартынова: „Северный Вестник” 1804–1805 гг. и „Лицей” 1806 г.*, „Литературный вестник” 1904, т. VII, с. 28–50; В. А. Теплова, *К вопросу о журналистской деятельности И. И. Мартынова 90-х г. XVIII в.*, „Ученые записки Горьковского государственного университета”, серия историко-филологическая, 1964, вып. 72, с. 813–822.

⁴⁹ Издатели, *К Публике*, „Журнал для милых” 1804, ч. 2, № 12, с. 377–378.

⁵⁰ [Б.п.], *Особое прибавление к Журналу для милых, изданному в течении сего 1804 года. Защита против Критики на Журнал для Милых, помещенной в Северном Вестнике*, „Журнал для милых” 1804, ч. 2, с. 1–11.

⁵¹ *Нечто о женщинах*. (Из сочинений Франциска Майера), перев. М. Макаров, „Журнал для милых” 1804, ч. 2, № 9, с. 284–286.

o tyle zamieszczony tuż za nim artykuł *Kokietki*⁵² mógł już niesmak wzbudzić. Przede wszystkim jednak z negatywnym przyjęciem spotkały się wiersz *Zwycięstwo nad nimfami*⁵³ i opowieść *Annuszka*⁵⁴. By zrozumieć, w czym rzecz, wystarczy przypomnieć dwie sceny z opowieści o Annuszce: tytułowa bohaterka ogląda obrazki z nagimi mężczyznami, po czym porównuje ich ciała z ciałem swojego kochanka. „Czyż nie jest najlepszym rozwiązaniem dla młodych ludzi przeczytać o skutkach niemoralności...? Po przeczytaniu *Annuszki* nikt nie stanie się Annuszką, postara się wyzbyć jej wad” – oto w jaki sposób w *post-scriptum* do aneksu wydawcy odpierają zarzuty recenzenta z pisma „Северный вестник” („Siewiernyj wiestnik”), stojącego na stanowisku, że „każdy utwór winien propagować moralność!”⁵⁵. Przyjęta przez redakcję pisma „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”) linia obrony nie znalazła zrozumienia: Nikołaj Bulich napisze o propagowaniu przez ten periodyk „rozwiązłości, skrytej [...] pod subtelnym stylem Karamzina” i jako przykład poda właśnie *Zwycięstwo nad nimfami* i *Annuszkę*⁵⁶.

Jeśli nawet dać wiarę słowom wydawców i potraktować opowieść o Annuszce jako napisaną z myślą o przestrodze przed występkiem, zawartość czasopisma „Журнал для милых” („Żurnał dla miłych”) raczej nie wskazuje na to, że kształtowanie postaw ludzkich stanowiło dla jego wydawców sprawę priorytetową. Ślady tego rodzaju myślenia – podejmowanie prób zaszczepiania czytelnikom określonych postaw, przy czym nie chodzi tylko o postawy moralne – znajdujemy dopiero w czasopiśmie P. Szalikowa „Аглая” („Aglaja”). Przybliżanie sylwetek nietuzinkowych Europejek oraz krytykowanie wad współczesnych Rosjank – oto dwie przykładowe (skrajnie różne) drogi prowadzące go do osiągnięcia tego celu. Za wzór do naśladowania stawiane są więc Maria II (1662–1694), królowa Anglii, Szkocji i Irlandii, żona Wilhelma III⁵⁷, oraz Anna Louisa Karsch (1722–1791), poetka niemiecka, nazywana „niemiecką Safo”, bywalczyni salonów artystycznych Berlina, Magdeburga i Halberstadtu, korespondentka J. W. L. Gleima i J. W. Goethego⁵⁸. Szkic o Marii II poprzedza następująca refleksja wydawcy: „warto zauważyć, że ze wszystkich władców angielskich od Wilhelma Zdobywcy do Jerzego III [...], kobiety-władczynie były najlepsze pod względem moralnym

⁵² *Kokietki*. (Сочинен. Маркиза [Ж.Б.] д'Аржанса), перев. М. Макаров, „Журнал для милых” 1804, ч. 2, № 9, s. 286–296.

⁵³ [Б.п.], *Победа над Нимфами*, перев. с франц., „Журнал для милых” 1804, ч. 1, № 2, s. 96–105.

⁵⁴ [Б.п.], *Аннушка. Сельская повесть*, „Журнал для милых” 1804, ч. 1, № 3, s. 140–146; ч. 1, № 5, s. 277–289.

⁵⁵ [Б.п.], *Особое прибавление...*, s. 11. Zob. też: Б.п., „Журнал для милых”, издаваемый в Москве..., s. 260–261.

⁵⁶ Н. Булич, *Очерки по истории русской литературы и просвещения с начала XIX века*, т. 1, Санкт-Петербург 1902, s. 109–110.

⁵⁷ [Г.] Бурунет, *Мария II, Королева Английская и жена Вильгельма III*, „Аглая” 1808, ч. 4, кн. 3 (декабрь), s. 50–55.

⁵⁸ Б.п. [Л. Мейстер] *Анна Луиза Каршень*, „Аглая” 1808, ч. 1, кн. 1 (январь), s. 40–59. Szkic został zaczerpnięty z książki L. Meisera (*Portraits des hommes illustres...*, Zurich 1792).

i politycznym: Elżbieta, Maria, Anna⁵⁹. Maria zostaje opisana jako wierna żona i oddana poddanym monarchini, kobieta pełna spokoju wewnętrznego i skromności. Ze szkicu biograficznego o Annie Louisie Karsch wyłania się obraz kobiety silnej, w której liczne przeciwności życiowe – niskie pochodzenie społeczne, ciężka praca po śmierci ojca, małżeństwa z pijakami, samotne macierzyństwo, próby wyrwania się z prowincji – ukształtowały odporność na ciosy przy zachowaniu mądrości i wrażliwości. Należy ona do najbardziej znanych emancypantek drugiej połowy XVIII stulecia. W kontekście szkiców biograficznych o obu kobietach warto przypomnieć, że czasy oświecenia zapisały się w dziejach Rosji jako, z jednej strony, okres rządów kobiety (Katarzyna II) oraz, z drugiej, czas rozwoju twórczości kobiet-poetek, często określanych właśnie mianem „rosyjskich Safo”⁶⁰.

Wydawca czasopisma „Аглия” („Агłaja”) w krytyczny sposób odnosi się do panującej wśród Rosjanek mody na francuszczyznę oraz idącej z nią w parze pogarda dla języka ojczystego. „Gracje rosyjskie! nie bójcie się dźwięków języka rosyjskiego! Przysięgam wam wraz z ludźmi o najsubtelniejszym słuchu, że język Karamzina w ustach waszych jest tak samo przyjemny jak paryski” – zwraca się do czytelniczek autor artykułu *O rosyjskim spektaklu w szlachetnym towarzystwie*⁶¹, zdeklarowany zwolennik Karamzinowskiej reformy rosyjskiego języka literackiego, polegającej na zbliżeniu go do normy stylistycznej wykształconego salonu szlacheckiego⁶². W istocie jednak artykuł zawiera więcej pierwiastka pozytywnego niż krytycznego. Autor z radością odnotowuje fakt, że powszechna pogarda dla języka rosyjskiego odchodzi już w przeszłość: „można spodziewać się, że wkrótce będzie się mówiło po rosyjsku w najlepszych [...] kręgach społecznych, będzie się czytało rosyjskie książki. [...] Niech żyją mądrzy rodzice!”⁶³.

Z wieloma kobiecymi przywarami wydawca pisma „Аглия” („Агłaja”) rozprawa się ostrzej. Nie ma litości ani dla głupoty, nawet jeśli idzie z nią w parze miła powierzchowność:

Барбета! ты как попугай
Всегда твердишь одно и то же!...
По летам ты цветущий Май;
А по уму Апрель... или еще моложе!⁶⁴,

ani (o czym świadczy opublikowanie takiego oto wiersza Borisa Blanka) – dla zdrady:

⁵⁹ [Г.] Б ю р н е т, *Мария II...*, s. 50 (przypis wydawcy).

⁶⁰ Zob.: А. П. С у м а р о к о в, *Ода анакреонтическая к Елисавете Васильевне Хераськовой*, [w:] т е н з е, *Избранные произведения*, Ленинград 1957, s. 103–104. Por.: А. П. С у м а р о к о в, *Жива ли, Каршин, ты?*, [w:] т е н з е, *Избранные...*, s. 312–313.

⁶¹ [Б.п.], *О русском спектакле благородного общества*, „Аглия” 1808, ч. 1, кн. 1 (январь), s. 36.

⁶² Por.: [Б.п.], *О слогe господина Карамзина*, „Аглия” 1808, ч. 2, кн. 2 (май), s. 54–59.

⁶³ [Б.п.], *О русском спектакле...*, s. 36.

⁶⁴ [Б.п.], *К Барбете*, „Аглия” 1810, ч. 12, кн. 3 (декабрь), s. 84.

Соседа барыня без мужа угощала;
И перев ним
Хозяйствовать хвастаяся своим,
Анбары, лошадей, овец и птиц казала.
„Прекрасное все! – А есть у вас рогатый скот?”
„Увидете, сударь, когда мой муж придет”⁶⁵.

Bez względu na to, co decydował się zamieścić w swoim piśmie, zawsze miał na uwadze nie tylko osobiste relacje między kobietami i mężczyznami (tego można się po nim spodziewać, jest bowiem przedstawicielem sentymentalizmu), lecz także – w szerszej perspektywie – problem statusu społecznego kobiety i jej roli w życiu kulturalnym kraju. Na plan pierwszy wysuwał Szalikow kwestię proporcji między zaangażowaniem kobiety w sprawy domowe a jej uczestnictwem w życiu towarzyskim, kulturalnym, literackim. Echa tej kwestii pobrzmiwają w *Rozmowie starej kobiety z młodą* Jekatieriny Puczkowej⁶⁶: młoda kobieta nie wyobraża sobie życia bez kontaktów towarzyskich, choć jednocześnie zaczyna czuć już przesył nimi, jej rozmówczyni zaś opowiada się za zachowaniem dystansu wobec wielkiego świata, jedynie bowiem z dala od niego możliwe jest poznanie prawdziwych uczuć. Jekatierina Puczkowa (1792–1867) i Anna Bunina (1774–1829) są tymi pisarkami rosyjskimi przełomu XVIII i XIX w., których utwory – oryginalne i przekłady – pojawiają się w piśmie „Агляя” („Агłaja”) najczęściej.

Właśnie spod pióra Puczkowej wyszły zamieszczone w periodyku Piotra Szalikowa rozważania o roli odpowiednio dobranej lektury w procesie wychowania dziewcząt:

Dobra matka ma obowiązek dawać dobry przykład swoim córkom; powinna zachęcać je do lektury rozsądnych pisarzy; uczyć je odnajdywać w książkach pożytek. [...] Lektura taka byłaby niezwykle pożyteczna i przyjemna dla młodych dziewcząt; matki zaś mogłyby wtedy dowiedzieć się czegoś o zamiętowaniach, wiedzy i zdolnościach swoich córek⁶⁷.

Zarówno pojawienie się tematyki kobiecej w czasopismach o szerokim profilu, jak i powstanie osobnych periodyków dla pań nastąpiło w Rosji nieco później niż w Europie Zachodniej. Czasopisma zachodnie – głównie francuskie – stały się często źródłem, z którego wydawcy rosyjscy czerpali teksty do zamieszczenia w swoich pismach; na łamach periodyków rosyjskich pojawiały się przy tym nie tylko tłumaczenia pozycji z pism obcych, lecz także nawiązania do nich i recenzje wychodzących zagranicą książek. Wspólne dla europejskich czasopism przełomu XVIII i XIX w. było zróżnicowanie – tematyczne i formalne – tekstów „o miłych” oraz „dla miłych”. Jeszcze większe zróżnicowanie da o sobie znać w czasopiśmie – także rosyjskich – XX–XXI w.⁶⁸

⁶⁵ Б* [Б. Бланк], *Хозяйка*, „Агляя” 1810, ч. 10, кн. 1 (апрель), с. 35.

⁶⁶ К-на П-ва [Е. Пучкова], *Разговор старой женщины с молодою*, „Агляя” 1810, ч. 9, кн. 3 (март), с. 48–52.

⁶⁷ К-на П-ва [Е. Пучкова], *О чтении*, „Агляя” 1809, ч. 8, кн. 3 (декабрь), с. 17–18.

⁶⁸ Zob. m.in.: Л. Г. С в и т и ч, *Издания для женщин*, в: *Типология периодической печати*, ред. М. В. Шкондин, Л. Л. Реснянская, Москва 2007, s. 156–170.